

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЙОСИПІВ ЮРІЙ РОМАНОВИЧ

УДК 351.74.057

**ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ
ПРАЦІВНИКІВ ОВС ДО ДІЯЛЬНОСТІ
В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ**

Спеціальність: 19.00.06 – юридична психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі роботи з персоналом, юридичної психології, педагогіки та політології Академії управління МВС.

Науковий керівник: заслужений діяч науки і техніки України,
доктор психологічних наук, професор,
дійсний член АПН України,
Максименко Сергій Дмитрович,
Інституту психології ім. Г.С. Костюка
Академії педагогічних наук України,
директор інституту.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Удалова Лариса Давидівна, Національна академія внутрішніх
справ, начальник кафедри кримінального процесу

кандидат психологічних наук, доцент
Осьодло Василь Ілліч, Національний університет оборони
України, начальник кафедри психології та педагогіки

Захист відбудеться «23» грудня 2010 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради у Національній академії внутрішніх справ за адресою: м. Київ, Солом'янська площа, 1.

Автореферат розісланий «_16_» листопада 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор філософських наук, професор

М. Г. Братасюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний етап становлення Української держави характеризується швидкою зміною соціально-економічної та політичної ситуації, зростає роль правоохоронної діяльності, спрямованої на протидію злочинності й забезпечення прав і свобод громадян. Підґрунтям професіоналізму працівників органів внутрішніх справ (далі – ОВС) є розвинені професійні знання та вміння, набуті у процесі навчання та діяльності. Їх високий рівень забезпечує адекватність прийняття рішень у нестандартних та складних ситуаціях, дозволяє зберігати та ефективно використовувати сили, знизити невинуваті поранення й загибель працівників при виконанні ними службових обов'язків.

За роки незалежності при виконанні службових обов'язків в Україні загинуло 966 та було поранено 6815 працівників ОВС. Середній вік загиблих – 25-27 років. Серед служб найвідчутніші втрати несуть оперативні служби, ДАІ, ДСО й дільничні інспектори.

Проблема організаційно-правових засад формування психологічної готовності працівників ОВС у період виконання оперативно-службових завдань в екстремальних ситуаціях є професійно важливою для МВС України, тому що від цього залежить не тільки ефективність діяльності працівників ОВС, але й їхня особиста безпека.

Отже, існує необхідність дослідження сутності психологічної готовності діяльності в екстремальних ситуаціях працівників ОВС. Сучасний науковий досвід із питань, пов'язаних з особливостями оперативно-службової діяльності ОВС в екстремальних ситуаціях, базується, головним чином, на роботах В.В. Авдєєва, Н.В. Андрєєва, В.Г. Андросюка, В.Ф. Антипенка, О.М. Бандурки, В.П. Бахіна, В.Л. Васильєва, О.М. Васильєва, Б.Ф. Водолазького, Л.І. Казміренко, Я.Ю. Кондратьєва, В.О. Коновалової, М.В. Костицького, В.Г. Лукашевича, С.Д. Максименка, В.С. Медведєва, О.М. Морозова, А.І. Папкіна, М.І. Порубова, В.М. Синьова, О.М. Столяренка, С.А. Тарарухіна, Г.О. Туманова, С.І. Яковенка. Професійну готовність працівників системи МВС досліджували такі вчені: І.В. Ващенко, Н.Л. Горбач, В.І. Дяченко, В.О. Тюріна, Г.О. Юхновець та інші.

На висновки цих та багатьох інших вчених дисертант опирався в проведенні свого дослідження щодо визначення організаційно-правових засад формування готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях у сучасних умовах.

Аналіз наукової літератури показує, що досліджувана проблема є ще недостатньо розробленою в юридичній психології, а відсутність системних, науково обґрунтованих практичних рекомендацій змістовного й організаційно-правового та психологічного характеру викликає істотні ускладнення в становленні ефективної системи оцінки й підтримки психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана у межах галузевого дослідження і є складовою виконання наказу МВС України від 07.04.2008 р. № 161 «Про затвердження Програми психопрофілактичної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2008–2012 рр.», «Комплексної програми вдосконалення бойової та психологічної підготовки особового складу органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2005–2007 рр.» (наказ МВС України від 27 травня 2005 року № 385); наказу МВС України «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» від 28.07.2004 р. № 842.

Тема дисертації відповідає Пріоритетним напрямкам наукових і дисертаційних досліджень МВС України, що потребують першочергової розробки і впровадження у практичну діяльність органів внутрішніх справ України. Тему дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Академії управління (протокол від 03.02.2010 р. № 7).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у розробці організаційно-методичних засад визначення та прогнозування рівня психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях, включаючи аналіз рівнів виразності її основних компонентів, багатомірну оцінку їхнього внеску в успішність діяльності, а також розробка й обґрунтування психодіагностичного алгоритму її прогнозування.

Обрана мета обумовлює доцільність вирішення низки основних завдань, суть яких полягає у необхідності:

- 1) узагальнити теоретичні дослідження проблеми готовності працівника ОВС до професійної діяльності;
- 2) проаналізувати особливості оперативно-службової діяльності працівників ОВС в екстремальних ситуаціях;
- 3) визначити концептуальні підходи щодо психологічної готовності працівників ОВС до виконання оперативно-службових завдань в екстремальних ситуаціях;
- 4) провести експериментальне дослідження, за результатами якого оцінити розподіл працівників ОВС за рівнями психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях, визначити її взаємозв'язок з успішністю їхньої професійної діяльності;
- 5) виявити рівні виразності й структуру основних компонентів психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях, включаючи оцінку їхніх особливостей у загальній вибірці та у працівників ОВС із різною успішністю діяльності;
- 6) на основі інформативних показників психологічних тестів розробити психодіагностичний алгоритм прогнозування оперативної психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях і провести його експериментальну апробацію;

7) обґрунтувати рекомендації з удосконалення організаційно-психологічних засад підвищення рівня психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях;

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при здійсненні оперативно-службової діяльності працівниками ОВС в екстремальних ситуаціях як юридично-психологічна проблема.

Предметом дослідження є психологічна готовність працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях як юридико-психологічний феномен.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складає комплекс загальних та спеціальних методів дослідження. Загальнонаукову методологію визначили діалектичні ідеї про взаємозв'язок розвитку теорії й практики, системний підхід до вивчення особистості працівника ОВС. Крім того, методологічну й теоретичну основу дослідження склали:

– нормативні документи, що регламентують діяльність ОВС, а саме Конституція України; Закони України «Про міліцію», «Про надзвичайний стан»; Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, деякі міжвідомчі накази, а також накази та інші нормативно-правові акти Міністра внутрішніх справ України, що стосуються діяльності особового складу ОВС МВС в складній обстановці; організаційно-управлінські, аналітичні й інші матеріали, що відбивають практику й досвід дій працівників ОВС в екстремальних ситуаціях; матеріали закордонного досвіду дій силових структур в аналогічних соціальних ситуаціях, у обсязі, необхідному для дослідження;

– принципи системного аналізу психологічних явищ, ідеї щодо міждисциплінарних зв'язків у системі наук про людину й про комплексний підхід до її вивчення (Б.Г. Ананьєв, А.А. Бодалев, Н.В. Кузьміна, Б.Ф. Ломов, Е.Ф. Рибалко, С.Д. Смирнов, В.А. Якунін);

– уявлення про діяльність як основу загального психічного й професійного розвитку людини (Б.Г. Ананьєв, А.Н. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн), акмеологічний підхід до аналізу розвитку особистості як суб'єкта професійної діяльності (О.О. Бодальов, С.П. Бочарова, О.В. Землянська, Є.О. Клімов, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, А.К. Маркова, О.Д. Сафін та ін.);

– базові положення психологічної теорії діяльності (О.М. Леонт'єв, Б.Ф.Ломов, С.Л. Рубінштейн), екстремальної психології (О.М. Столяренко, В.Л. Марищук, К.К. Платонов), дослідження в галузі юридичної психології та криміналістики, зокрема з проблем психологічного забезпечення правоохоронної діяльності (О.М. Бандурка, В.Л. Васильєв, В.О. Коновалова, В.С. Медведєв, О.О. Назаров, О.Р. Ратінов, О.В. Тімченко, Ю.В. Чуфаровський та ін.).

Теоретична частина дослідження забезпечувалася використанням загальнонаукових методів. Природно, що основними в дисертації стали методи власне юридичного дослідження. Так, при аналізі наукових досліджень проблем готовності працівника ОВС до професійної діяльності

(р. 1.1.), визначенні особливості оперативно-службової діяльності працівників ОВС в екстремальних ситуаціях (р. 1.2.), встановленні концептуальних засад психологічної готовності працівників ОВС до виконання оперативно-службових завдань в екстремальних ситуаціях (р.1.3.), визначенні психологічного відбору як прогнозу психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях (р. 3.1 і р. 3.2.) та напрямів вдосконалення професійно-психологічної підготовки працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях (р. 3.3.) нами були застосовані такі методи: історичний, діалектичний, системного аналізу, порівняльно-ретроспективний, структурно-функціональний тощо. При розробці методичних рекомендацій для організації професійно-психологічної підготовки працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях були застосовані метод умовиводів за аналогією, метод порівняння, метод моделювання (розділ 3.3).

Емпіричне дослідження проводилося впродовж трьох років (з 2007 по 2009 р.) на базі ГУМВС України у Львівській області. У дослідженні взяли участь 650 осіб, з них 110 – працівники правоохоронних органів зі стажем понад п'ять років, 540 – курсанти факультету кримінальної міліції останнього року навчання Львівського державного університету внутрішніх справ. За територіальними, віковими та фаховими характеристиками вибірка відповідає встановленим вимогам, за кількістю опитаних – становить понад половину генеральної сукупності, що задовольняє вимоги репрезентативності.

Емпірична частина дослідження (розділи 2.1., 2.2., 2.3.) реалізована за допомогою методів психологічних досліджень (анкетування, бесіда, спостереження, експертна оцінка, аналіз умов діяльності). Психодіагностичний інструментарій становлять: стандартизовані психодіагностичні методики (16 ФЛЮ, СМІЛ, КОТ, Прогноз-2, САН, реактивна тривожність, РДО, колірний тест, діагностика ФС ЦНС). Всі отримані дані піддано математично-статистичній обробці з використанням первинного статистичного аналізу (обрахування середніх значень) та кореляційного аналізу рангів Ч. Спірмена (r).

Вірогідність і обґрунтованість основних результатів і висновків дослідження обумовлена методологічними і теоретичними передумовами дослідження, опорою на досягнення сучасної юридичної психології й акмеології; використанням комплексу методів, адекватних предметів і задачам дослідження, коректним застосуванням статистичних методів, репрезентативністю вибірки.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна одержаних результатів визначається сучасною постановкою проблеми, застосуванням відповідного теоретико-методологічного апарату та практики реалізації норм чинного законодавства щодо організації професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ до дій в екстремальних ситуаціях. Дисертаційна робота є одним з перших в Україні комплексних досліджень, яке присвячене проблемам підвищення професійної готовності

працівників органів внутрішніх справ до дій в екстремальних ситуаціях шляхом вдосконалення організації цієї діяльності.

На основі проведеного дослідження висунуто, сформульовано і обґрунтовано або додатково аргументовано положення та висновки, які є новими для науки юридичної психології і виносяться на захист.

Вперше:

- обґрунтовано концептуальні основи, принципи й напрямки організації формування й розвитку психологічної готовності працівників ОВС із урахуванням специфіки оперативно-службової діяльності МВС України в екстремальних ситуаціях;
- обґрунтовано технологію (методика, рівні, критерії) експертної оцінки психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях;
- отримано нові емпіричні дані, що характеризують рівні виразності й особливості структури основних компонентів психологічної готовності працівників ОВС.
- обґрунтовано психодіагностичний алгоритм прогнозування психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях.

Набули подальшого розвитку визначення й зміст:

- поняття “екстремальної ситуації в діяльності працівника ОВС”;
- поняття психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях;
- поняття професійної підготовки працівників ОВС до дій в екстремальних ситуаціях;
- принципи моделювання в проведенні й організації професійної підготовки працівників ОВС, діяльність яких пов’язана з екстремальними ситуаціями.

Удосконалено:

- систему оцінки й прогнозування довгострокової й оперативної психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях;
- організаційно-методичні засади навчання особового складу ОВС до дій в екстремальних ситуаціях шляхом визначення структури навчання та її змістовного наповнення.

Запропоновано:

- шляхи комплексного вдосконалення системи професійної підготовки працівників ОВС до дій в екстремальних ситуаціях, за рахунок впровадження методики моделювання екстремальних ситуацій під час професійної підготовки працівників ОВС.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані результати дослідження, сформульовані і обґрунтовані висновки та пропозиції можуть бути використані у:

- науково-дослідній роботі, при підготовці монографій, науково-практичних посібників, методичних рекомендацій тощо;

- правотворчості, при вдосконаленні Закону України „Про міліцію”, діяльності Департаменту з питань освіти та науки МВС України, при підготовці проекту Закону України „Про органи внутрішніх справ України”, внесенні змін і доповнень до нормативних актів, які регулюють практичну діяльність органів та підрозділів ОВС, наказу МВС України „Про організацію професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу ОВС України”, „Інструкції про порядок відбору, вивчення, проведення спеціальної перевірки відносно осіб, яких приймають на службу в органи внутрішніх справ України”, „Настанови з організації професійної підготовки рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України”, „Положення про проходження служби рядового та начальницького складу ОВС” тощо;
- правозастосуванні, для вдосконалення практичного застосування норм чинного законодавства;
- навчально-виховному процесі, при організації та професійній підготовці і навчанні курсантів ВНЗ МВС України з метою покращення їх адаптації до екстремальних ситуацій несення служби, під час підготовки навчальних програм та планів вивчення дисциплін, пов’язаних з організацією службової діяльності та професійної підготовки ОВС України;
- практичній діяльності, при вдосконаленні службової підготовки практичних працівників ОВС до проходження служби в екстремальних ситуаціях.

Результати дослідження мають високу практичну значимість для психологічного відбору працівників ОВС, а також контролю й моніторингу їх психічного (психологічного) стану й готовності до діяльності в період виконання екстремальних оперативно-службових завдань.

На основі результатів дослідження обґрунтовані й експериментально апробовані на репрезентативних вибірках психологічні технології експертної оцінки й психодіагностичного прогнозу психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях, про що свідчать акти впровадження („Акт впровадження результатів наукових розробок у діяльність Міністра внутрішніх справ України” від 9.02.2009 р., „Акт впровадження результатів наукових розробок у діяльність Навчального центру підготовки працівників органів внутрішніх справ при ГУМВС України в Львівській області” від 10.03.2009 р., „Акт впровадження результатів наукових розробок у діяльність кафедри тактико-спеціальної підготовки Львівського державного університету внутрішніх справ” від 26.04.2009 р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження були оприлюднені у доповідях на 7-ми міжнародних, всеукраїнських науково-практичних та науково-звітних конференціях факультету кримінальної міліції ЛьвДУВС: «Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави» (16 лютого 2007 р., 5 березня 2008 р., та 27 лютого 2009 р., 12 березня 2010 р.); науково-практичній конференції в Академії управління МВС м. Київ «Актуальні питання управління органами

внутрішніх справ у сучасних умовах» (30 жовтня 2009 р.); міжнародній науково-практичній конференції м. Львів ЛьвДУВС «Психологічні аспекти національної безпеки» (22-23 вересня 2009 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції м. Одеса, ОДУВС «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток» (19 лютого 2010 р.).

Основні положення і висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри юридичної психології Львівського державного університету внутрішніх справ та розширеному засіданні кафедри роботи з персоналом, юридичної психології, педагогіки та політології Академії управління МВС.

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 13 наукових працях, 6 з яких опубліковано у наукових виданнях, включених до переліку фахових видань ВАК України.

Особистий внесок здобувача. У спільній науковій статті «Експериментальне дослідження психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях», що надрукована у №4 Вісника Академії управління МВС на С. 136-146 Йосипіву Ю. Р. належить 50 відсотків тексту статті.

Структура дисертації обумовлена метою та предметом дослідження, відповідає логіці наукового пошуку й вимогам ВАК України і складається із вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (303 джерела) та містить 20 таблиць. Загальний обсяг дисертації – 228 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, зазначено її зв'язок з науковими планами та програмами, надано загальну характеристику роботи, визначено її мету і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження. Розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, викладених у дисертації, подано дані щодо апробації основних положень дисертаційної роботи та публікацій.

Розділ 1 «Теоретичні засади психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях» складається з трьох підрозділів.

У **підрозділ 1.1. “Теоретичні дослідження проблеми готовності працівника ОВС до професійної діяльності”** присвячений аналізу теоретичних досліджень проблеми готовності працівника ОВС до професійної діяльності як юридико-психологічного феномену. Проведений аналіз юридичної та психолого-педагогічної літератури в означеному напрямку показав, що феномен готовності учені розуміють здебільшого як особливий психічний стан особистості, наявність у неї зразка (моделі) щодо структури відповідної дії та спрямованості свідомості на виконання певної діяльності. Що ж стосується психологічної готовності працівника органу

внутрішніх справ до професійної діяльності, то ми розглядаємо її як актуалізацію потреби в професійному виконанні завдань оперативно-службової діяльності на високому рівні.

Підрозділ 1.2. “Особливості оперативно-службової діяльності працівників ОВС в екстремальних ситуаціях” присвячено аналізу загальної характеристики екстремальних ситуацій в діяльності працівників ОВС. Проаналізовано теоретичні положення щодо визначення ролі екстремальних ситуацій в правоохоронній діяльності міліції, зміст негативних факторів екстремальної ситуації та їх вплив на ефективність, здатність та стабільність виконання службових завдань працівниками органів внутрішніх справ. З метою дослідження шляхів вдосконалення професійної підготовки в діяльності працівників правоохоронних органів визначено, насамперед, поняття екстремальної ситуації в діяльності ОВС.

Як відомо, екстремальна ситуація (екстремум – лат. *extremum* – крайнє, граничне; ситуація – *situatio* – положення) – поняття, за допомогою якого дається інтегративна характеристика обстановки, що радикально або раптово змінюється, та пов’язаних із цим особливо несприятливих або загрозливих факторів для життєдіяльності людини, а також високою проблемністю, напруженістю й ризиком у реалізації доцільної діяльності в даних умовах.

Екстремальна ситуація в діяльності ОВС визначена як службова ситуація для працівників органів внутрішніх справ, яка зумовлюється ускладненням нормальної повсякденної життєдіяльності правоохоронців, населення, оперативної обстановки та призводить до порушень у службовій діяльності міліції, громадського спокою, роботи державних підприємств, організацій та установ і характеризується сильним фізіологічним та морально-психологічним напруженням працівників міліції й високим ступенем громадської небезпеки, що може призвести до погіршення стану здоров’я або загибелі людей та пошкодження матеріальних цінностей, об’єктів.

Оперативно-службова діяльність працівників ОВС в екстремальних умовах характеризується підвищеним моральним, психологічним і фізичним навантаженням. Така ситуація потребує, на нашу думку, цілеспрямованого психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності в системі МВС України, а саме, підвищення ефективності в організаційно-методичному забезпеченні процесу формування та розвитку психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях шляхом цілеспрямованого процесу їхнього професійного навчання й виховання під час службової підготовки.

У підрозділі 1.3. **“Концептуальні засади психологічної готовності працівників ОВС до виконання оперативно-службових завдань”** надана характеристика концептуальних засад і принципів прогностики як теоретичної основи для розробки математичної моделі прогнозування психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних умовах, з урахуванням яких проводилося вирішення завдань даного дослідження.

Динаміка розвитку готовності працівників ОВС до майбутньої професійної діяльності залежить як від зовнішніх, так і від внутрішніх умов. Серед зовнішніх умов як детермінуючих чинників ми означили специфіку професійних завдань, їх труднощі, новизну, екстремальний характер; умови (оперативну обстановку) професійної діяльності; особливості стимулювання дій і результатів діяльності й т.д. До внутрішніх умов, на наш погляд, належать: мотивація діяльності; прагнення до досягнення результату й оцінка ймовірності успіху; адекватність самооцінки інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових можливостей; почуття відповідальності й упевненості в собі, своїй професійній підготовленості й особистому досвіді; мобілізація сил на рішення завдань високої складності (у тому числі, для дій у напружених ситуаціях); стан здоров'я й фізичне самопочуття; уміння контролювати й регулювати рівень свого стану готовності; уміння самонастроюватися, створювати оптимальні внутрішні умови для майбутньої діяльності.

Аналіз літератури в аспекті дослідження концептуальних засад психологічної готовності працівників ОВС до виконання оперативно-службових завдань засвідчив, що вчені розглянули як професіональні, так і психологічні сторони підготовки фахівців до роботи в органах внутрішніх справ, але, на думку дисертанта, є суттєва прогалина в структурі кадрової підготовки, а саме: відсутність психолого-педагогічних досліджень, спрямованих на розвиток установки правоохоронця до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях.

Розділ 2 “Експериментальне дослідження психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі **2.1. “Обґрунтування вибору методик експериментального дослідження”** надається обґрунтування вибору методик дослідження, з урахуванням практичності тестів, а також літературних даних про їх валідність, надійність і диференційованість для оцінки психологічного стану працівників ОВС.

Експериментальні матеріали, отримані в ході дисертаційного дослідження, піддавалися статистичній обробці за допомогою стандартних і апробованих програм для персональних ЕОМ. Були використані спеціалізовані пакети прикладних програм для психологічних досліджень («STATGRAPHICS» й «STATISTIKA-5.0»).

Психологічне обстеження проводилося з дотриманням вимог професійної психодіагностики. Статистична обробка матеріалів дослідження виконана за допомогою стандартних і загальноприйнятих у психологічних дослідженнях статистичних процедур.

У підрозділі **2.2. “Результати експериментального дослідження психологічної готовності у працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях”** здійснено аналіз діагностичних даних та порівняння результатів, одержаних в процесі експериментального дослідження. Автором були встановлені основні чинники, які впливають на

ефективність дій працівника ОВС в екстремальних ситуаціях. Отримані результати оцінки виразності п'яти основних компонентів психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях указують на резерви росту професіоналізму оперативно-службової діяльності працівників ОВС, що перебувають на різних рівнях успішності професійної діяльності. Експериментальним шляхом визначені існуючі недоліки складових елементів системи професійної підготовки працівників ОВС. Виявлено залежність професійної підготовленості працівників ОВС від віку і стажу роботи в екстремальних ситуаціях.

У підрозділі 2.3. **“Розробка й обґрунтування психодіагностичного алгоритму прогнозування психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях”** показано, як за допомогою регресійного аналізу на основі інформативних показників психологічних експрес-тестів був розроблений психодіагностичний алгоритм оперативного прогнозу психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях, сутність якого полягає у визначенні підсумкового значення регресійної функції. На основі інформативних показників психологічних експрес-тестів був розроблений діагностичний алгоритм оперативного прогнозу психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних умовах.

Розділ 3 “Організаційно-психологічні засади підвищення рівня психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. **“Прогнозування психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях”** визначено, що прогнозування в органах внутрішніх справ є різновидністю так званого суспільствознавчого (або соціально-економічного) прогнозування, котре об'єднує цілий ряд окремих напрямів, пов'язані з конкретною сферою застосування прогнозів. Доведено, що прогнозування, поряд із професійним відбором, ергономічним забезпеченням діяльності, способами збереження й відновлення працездатності, дозволяє істотно підвищити функціональну надійність діяльності працівників ОВС в екстремальних ситуаціях.

У підрозділі 3.2. **“Психологічний відбір як прогноз психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях”** – доведено, що необхідність ретельного відбору й вивчення можливостей адаптації працівників ОВС до оперативно-службової діяльності обумовлена багатьма факторами. Найбільше значення серед них має: висока ціна можливої помилки працівника через його невідповідність вимогам професійної діяльності; велика плінність кадрів, особливо на першому році служби у зв'язку з низькими адаптивними здібностями; а останні роки до перелічених чинників додалося й збільшення числа суїцидів серед працівників.

Результати сучасних досліджень підтверджують, що психологічний відбір на службу в органи внутрішніх справ належить до числа молодих наукових проблем. Виявлена необхідність розробки чітких критеріїв відбору

кандидатів на службу в ОВС, зокрема, психологічних методик відбору та критеріїв оцінювання якостей, необхідних для успішної роботи на різних посадах; більш гнучких методик вивчення індивідуальних якостей особи, мотивації для служби в ОВС (при відборі, при призначенні на певну посаду тощо); для відновлення нервово-психологічної стійкості; впровадження в ВНЗ навчальної дисципліни „Методи саморегуляції”.

Професійний психологічний відбір працівників ОВС вимагає пильної уваги як з боку керівництва територіальних комплектуючих органів, так і керівництва психологічної служби ОВС. Зараз відбір працівників на службу в органи внутрішніх справ перебуває в стадії становлення, ряд його методичних аспектів, у тому числі оцінка й прогноз психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях, мають потребу в розробці й науковому обґрунтуванні.

У підрозділі 3.3. “Професійно-психологічна підготовка працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях” висвітлюються результати апробації, винесеної та обґрунтованої нами психокорекційної програми методом соціально-психологічного моделювання оперативно-службових ситуацій на заняттях із службової підготовки.

Дисертант розглядає основні поняття та положення професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ, професійної освіти, системи професійної підготовки працівників ОВС, її складових елементів, визначено завдання професійної підготовки та особливості дій працівників органів внутрішніх справ в екстремальних ситуаціях діяльності. Обґрунтовуючи використання методу моделювання екстремальної ситуації та його використання у процесі здійснення професійної підготовки підкреслюється, перш за все, важливість моделювання складових елементів системи професійної підготовки. Пропонується при моделюванні екстремальної ситуації враховувати:

- небезпечні фактори впливу та чинники їх відновлювання;
- різноманітність ситуації;
- умови середовища;
- готовність працівника ОВС до виконання поставленого завдання;
- стан соціологічної поведінки населення тощо.

Проведені дослідження дозволяють зробити висновок, що моделювання екстремальної ситуації при проведенні професійної підготовки займає важливе місце в системі підвищення рівня професійної підготовки. Систематизовані навантаження під час професійної підготовки дозволяють формувати у працівників міліції морально-психологічну витримку та здатність тривалий час працювати у складних умовах нервово-психічної напруги з великим фізичним навантаженням.

Вважаємо, що всі означені особистісні якості доцільно формувати в майбутніх правоохоронців як професійно значущі. Формування їх слід розглядати як мета-предметне завдання, тобто проектувати їх формування на всю сукупність предметів, як фахових, загальноосвітніх, так і психолого-

педагогічних.

Висновки. В дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення і надані практичні науково-обґрунтовані рекомендації та пропозиції щодо вирішення проблеми визначення організаційно-методичних засад формування психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях, включаючи аналіз рівнів виразності її основних компонентів, багатомірну оцінку їхнього внеску в успішність діяльності, а також розробка й обґрунтування психодіагностичного алгоритму її прогнозування.

Аналіз психологічної, педагогічної та юридичної літератури з питань генезису, психологічної сутності і природи екстремальних ситуацій довів, що тривалий вплив стресогенних факторів, наявність постійної загрози для життя, висока ймовірність загибелі, поранення, травматизації висувають високі вимоги не тільки до рівня професійної підготовленості, але й до психологічних якостей особистості працівника міліції, що обумовлює довгострокову й оперативну психологічну готовність до діяльності в екстремальних ситуаціях.

У зв'язку з цим оцінка, прогнозування й формування психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях належить до числа пріоритетних завдань профвідбору, професійно-психологічної підготовки й психологічного забезпечення діяльності працівників ОВС.

Суть найістотніших висновків зводиться до обґрунтування низки теоретичних і практичних положень, що виносяться на захист.

1. Узагальнення теоретичних досліджень проблеми готовності працівника ОВС до професійної діяльності дозволило зробити висновок, що стан психологічної готовності особистості до діяльності – це складне динамічне утворення, між компонентами якого існують функціональні залежності. У його динамічній структурі виділяють наступні функціонально взаємозалежні компоненти: мотиваційний, орієнтаційний, операціональний, вольовий та оцінний.

Що стосується власне феномену готовності працівника ОВС до професійної діяльності, то його слід розглядати як психічний стан змобілізованості психіки щодо певної моделі відповідної дії та спрямованості свідомості працівника ОВС на актуалізацію потреби у виконанні завдань оперативно-службової діяльності на високо професійному рівні.

2. Проведений нами аналіз екстремальних ситуацій в оперативно-службовій діяльності працівників різних служб ОВС показав, що напруженість і екстремальність є умовами професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ, які детерміновані зовнішніми умовами, тобто обумовлені особливостями оперативно-службової діяльності в ОВС і в той же час пов'язані з внутрішніми умовами, які визначаються особистісними якостями працівника ОВС.

3. Вивчення концептуальних підходів щодо психологічної готовності працівників ОВС до виконання оперативно-службових завдань в екстремальних ситуаціях дає нам підстави стверджувати, що психологічна

готовність працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях – це багатокомпонентний психологічний стан, що виявляється у двох основних формах – довгостроковій і оперативній, має складну динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні залежності. Для їх оцінки необхідно використати технології експертної й психодіагностичної кваліметрії, що передбачає аналіз їх рівнів, критеріїв, компонентів, а також комплекс інформативних психологічних експрес-тестів у вигляді психодіагностичного алгоритму.

4. Проведене експериментальне дослідження довело, що більшість працівників ОВС має досить високий (44,5%) або середній (36,4%) рівень психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях, що тісно пов'язано з успішністю діяльності при виконанні оперативно-службових завдань в екстремальних ситуаціях.

5. Порівняльний аналіз рівнів виразності п'яти основних компонентів психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях показав, що в загальній вибірці всі компоненти психологічної готовності сформовані синфазно й відносно рівномірно (від 4,03 до 4,17); найбільш виражені вольовий (4,17) і типологічний (4,15) компоненти, менш виражені мотиваційний (4,10), когнітивний (4,08), регуляторний (4,03) компоненти.

Аналіз виразності основних компонентів психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях у працівників з різним рівнем успішності оперативно-службової діяльності довів, що у високо успішних працівників превалюють вольовий, когнітивний і типологічний компоненти, менш вираженими є мотиваційний і регуляторний компоненти. У працівників із середньою й низькою успішністю діяльності найбільш сформовані вольовий і типологічний компоненти, тоді як рівень виразності трьох інших компонентів значно нижчий. Ці дані необхідно враховувати при формуванні психологічної готовності працівників ОВС.

Багатомірний аналіз часток п'яти основних компонентів психологічної готовності в ефективності діяльності трьох різних (високо-, середньо- і низько успішних) груп працівників ОВС дозволив виявити значимість кожного з компонентів психологічної готовності для успішності діяльності в екстремальних ситуаціях і визначити напрямки вдосконалення психологічної готовності працівників, що перебувають на різних рівнях ефективності діяльності.

6. На основі інформативних показників психодіагностичних тестів САН, реактивна тривожність, РДО, діагностика ФС ЦНС, колірний тест за допомогою багатомірного регресійного аналізу розроблено діагностичний алгоритм, що дозволяє з високою точністю (0,77–0,82) прогнозувати рівень психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях.

7. Основним організаційно-методичним принципом професійно-психологічної підготовки працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях є формування стану готовності як сукупності психофізіологічних,

психодинамічних, морально-психологічних і соціально-психологічних характеристик, якостей і властивостей, які відповідають особливостям оперативно-службової діяльності і є внутрішньою умовою її успішного здійснення. Психологічна готовність як показник професійної майстерності формується цілеспрямовано і психологічно супроводжується впродовж усієї служби.

7. Ефективне розв'язання комплексу завдань професійно-психологічної підготовки передбачає організацію цілеспрямованого процесу оволодіння психологічними знаннями працівників ОВС та формування і розвиток умінь, навичок діяльності в екстремальних ситуаціях. Найбільш оптимальними формами організації професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ до дій в екстремальних ситуаціях слід вважати: динамічність навчання при практичному опрацюванні можливих дій в екстремальних ситуаціях; практичне моделювання стрес-факторів в учбових ситуаціях на заняттях з службової підготовки; вивчення на всіх етапах системи професійної підготовки впливу особливостей екстремальних ситуацій на психіку працівника з критичним аналізом зробленого та виправленням можливих помилок тощо. Зазначені принципові положення знайшли своє відображення в розробленій авторській програмі професійно-психологічної підготовки працівників ОВС до дій в екстремальних ситуаціях, що включає в себе курси вправ, спеціально змодельованих ситуацій, наближених до реальних умов професійної діяльності, яка була успішно апробована у Львівському державному університеті внутрішніх справ МВС України.

Підсумовуючи проведене дослідження, дисертант робить висновок про те, що в професійній діяльності працівників органів внутрішніх справ назріла низка проблем, обумовлених як недосконалістю нормативно-правового регулювання, так і недоліками в функціонуванні самої міліції, проблемами кадрового, матеріального, організаційного забезпечення її правоохоронної діяльності, та розробляє пропозиції з удосконалення професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ взагалі і до їх діяльності в екстремальних ситуаціях зокрема.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Йосипів Ю.Р. Проблеми адаптації курсантів до умов навчально-професійної діяльності в вузах МВС України / Ю.Р. Йосипів // Матеріали науково-звітної конференції факультету кримінальної міліції ЛьвДУВС «Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави» 16 лютого 2007р. – Львів: ЛьвДУВС 1- видання. 2007. - С. 214-224.
2. Йосипів Ю.Р. Теоретичні основи прогностики й принципи прогнозування психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях / Ю.Р. Йосипів // Матеріали науково-звітної конференції факультету кримінальної міліції ЛьвДУВС «Проблеми діяльності

кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави», (5 березня 2008р.) Львів 2 - видання, ЛьвДУВС. - 2008. - С. 267-279.

3. Йосипів Ю.Р. Організаційно-правові проблеми забезпечення особистої безпеки професійної діяльності працівників ОВС / Ю.Р. йосипів // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костенка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. Том XI, частина 4 – К., 2009.- С. 149-157.

4. Йосипів Ю.Р. Психологічні чинники професійної підготовки працівників ОВС до дій в екстремальних ситуаціях / Ю.Р. Йосипів // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костенка АПН України / За ред. С.Д.Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Випуск 6., Ч. 1. - Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009.- С. 283 – 291.

5. Йосипів Ю.Р. Експериментальне дослідження психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях / Ю.Р. Йосипів // Вісник Академії управління МВС - 2009р. – Вип. 4. - С. 135-147. (у спів. Максименко С. Д., автор. арк. 0,4).

6. Йосипів Ю.Р. Особливості формування готовності курсантів ВУЗів системи МВС до виконання професійних обов'язків працівників правоохоронних органів / Ю.Р. Йосипів // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Збірник наукових праць. - 2009р. – Вип. 4. - С. 33-48.

7. Йосипів Ю.Р. Прогнозування психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях / Ю.Р. Йосипів // Актуальні питання управління органами внутрішніх справ у сучасних умовах: матеріали наук.-практ. конфер. 30 жовтня 2009 р. - К., 2009. - С. 238- 240.

8. Йосипів Ю.Р. Розвиток емоційно-вольового компоненту професійної компетентності майбутніх працівників міліції / Ю.Р. Йосипів // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Вип. 2. – С. 154 – 168.

9. Йосипів Ю.Р. Проблеми безпеки працівників ОВС в екстремальних ситуаціях / Ю.Р. Йосипів // Митна справа. – 2010. - Вип. 1 (67). - С. 55-61.

10. Йосипів Ю.Р. Психологічна готовність до дій в екстремальних умовах, як індикатор професійної майстерності працівників ОВС / Ю.Р. Йосипів // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Психологічні аспекти національної безпеки» – Львів: ЛьвДУВС, 22-23 вересня 2009. – С. 222- 225.

11. Йосипів Ю.Р. Психологічні аспекти тактики проведення очної ставки / Ю.Р. Йосипів // Матеріали науково-звітної конференції факультету кримінальної міліції ЛьвДУВС «Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави» 27 лютого 2009р. Львів: ЛьвДУВС, 3 – видання, - 2009. С. 114-123.

12. Йосипів Ю.Р. Концептуальні засади психологічної готовності працівників ОВС до виконання оперативно-службових завдань в

екстремальних ситуаціях / Ю.Р. Йосипів // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток» - 19 лютого 2010 р. – Одеса: ОДУВС, 2010 С. 155-157.

13. Йосипів Ю.Р. Прогнозування психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях» / Ю.Р. Йосипів // Матеріали науково-звітної конференції факультету кримінальної міліції ЛьвДУВС «Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави» 12 березня 2010р. – Львів: ЛьвДУВС, 4 - видання, - 2010. С. 135-139.

АНОТАЦІЯ

Йосипів Ю. Р. Психологічна готовність працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ, 2010.

У дисертації міститься комплексне дослідження питань психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних ситуаціях, та питання організаційно-психологічних засад підвищення рівня психологічної готовності працівників міліції до діяльності в екстремальних ситуаціях; проаналізовано складові елементи професійно-психологічної підготовки працівників міліції до діяльності в екстремальних ситуаціях; здійснено аналіз особливостей оперативно-службової діяльності працівників ОВС в екстремальних ситуаціях; досліджено питання обґрунтування вибору методик експериментального дослідження; розкрито зміст психодіагностичного алгоритму визначення та прогнозування психологічної готовності працівників ОВС до діяльності в екстремальних умовах.

Ключові слова: психологічна готовність, працівник ОВС, методика дослідження, професійна діяльність, екстремальні ситуації.

АННОТАЦИЯ

Йосипив Ю.Р. Психологическая готовность сотрудников ОВД к деятельности в экстремальных ситуациях. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 19.00.06 – юридическая психология. – Киевский национальный университет внутренних дел. – Киев, 2010.

Проведено теоретическое обобщение и предложены практические научно обоснованные рекомендации и предложения относительно решения проблемы определения организационно-методических основ формирования психологической подготовленности работников ОВД к деятельности в

экстремальных ситуациях, включая анализ уровней выразительности её основных компонентов, многоуровневую оценку, их вклад в успешность деятельности, а также разработка и обоснование психодиагностического алгоритма её прогнозирования.

Анализ психологической, педагогической и юридической литературы относительно вопроса генезиса психологической сущности и природы экстремальных ситуаций доказал, что длительное влияние стрессогенных факторов, присутствие постоянной вероятной угрозы для жизни, большая вероятность гибели, ранений, травматизма ставят соответствующие требования не только к уровню профессиональной подготовке, но и к психологическим качествам личности сотрудника милиции, что обуславливает длительную и оперативную психологическую готовность к деятельности в экстремальных ситуациях.

В связи с этим оценка, прогнозирование и формирование психологической готовности к деятельности в экстремальных ситуациях принадлежит к числу приоритетных заданий профессионального отбора психологической подготовки и психологического обеспечения деятельности сотрудников ОВД.

Констатируется, что прогнозирование в органах внутренних дел – это разновидность так называемого обществоведческого (или социально-экономического) прогнозирования, которое объединяет целый ряд отдельных направлений, связанных с конкретной сферой применения прогнозов.

Доказано, что прогнозирование, наряду с профессиональным отбором, эргономическим обеспечением деятельности, способами сохранения и восстановления работоспособности, даёт возможность существенно поднять функциональную надёжность деятельности сотрудников ОВД в экстремальных ситуациях.

Автор приходит к выводу, что необходимость тщательного отбора и изучения возможностей адаптации сотрудников ОВД к оперативно-служебной деятельности обусловлена многими факторами. Наибольшее значение среди них имеет: высокая цена возможной ошибки сотрудника из-за его несоответствия требованиям профессиональной деятельности; большая текучесть кадров, особенно на первом году службы в связи с низкими адаптационными возможностями, а в последние годы к этому списку добавилось и увеличение числа суицидов среди сотрудников.

В работе приведены дополнительные аргументы, которые подтверждают, что психологический отбор на службу в органы внутренних дел принадлежит к числу молодых научных проблем. Обнаружена необходимость разработки четких критериев отбора кандидатов на службу в ОВД, то есть, психологических методик отбора и критериев оценивания качеств, необходимых для успешной работы на разных должностях, более гибких методик изучения индивидуальных качеств личности, мотивации для службы в ОВД (при отборе, при назначении на какуюто должность и т. д); для восстановления нервно-психологической стойкости; внедрения в ВУЗ учебной дисциплины „Методы саморегуляции”.

Профессиональный психологический отбор сотрудников ОВД требует большого внимания как со стороны руководства территориальных комплектирующих органов, так и руководства психологической службы ОВД. Сейчас отбор сотрудников на службу в органы внутренних дел находится на стадии формирования, ряд его методических аспектов, в том числе оценка и прогноз психологической готовности сотрудников ОВД к деятельности в экстремальных ситуациях, имеют необходимость в разработке и научном обосновании.

В работе приведены результаты апробации разработанной и обоснованной нами психокоррекционной программы методом социально-психологического моделирования оперативно-служебных ситуаций на занятиях по служебной подготовке.

Обосновывая использование метода моделирования экстремальной ситуации и его использование в процессе осуществления профессиональной подготовки, подчеркивается, в первую очередь, важность моделирования составляющих элементов системы профессиональной подготовки. Предлагается при моделировании экстремальной ситуации учитывать:

- опасные факторы влияния и факторы их восстановления;
- разнообразность ситуации;
- условия среды;
- готовность сотрудника ОВД к исполнению поставленного задания;
- состояние социологического поведения населения и т. д.

Проведенное исследование приводит к выводу, что моделирование экстремальной ситуацией при проведении профессиональной подготовки занимает важное место в системе повышения уровня профессиональной подготовки. Систематизированные нагрузки во время профессиональной подготовки дадут возможность сформировать у сотрудников милиции морально-психологическую выдержку и способность длительное время работать в сложных условиях нервно-психического напряжения с большими физическими нагрузками.

Ключевые слова: психологическая готовность, сотрудник ОВД, методика исследования, профессиональная готовность, экстремальные ситуации.

SUMMARY

Yosypiv Yu. R. Psychological readiness of officers of bodies of internal affairs to the activity in extreme situations. – Manuscript.

The thesis for the scientific degree of a Candidate of Law in speciality 19.00.06– Legal Psychology. – Kyiv National University of Internal Affairs. – Kyiv, 2010.

The dissertation deals with the complex research of psychological readiness of officers of bodies of internal affairs to the activity in extreme situations, and the problems of organizational and psychological principles of raising of the standards of psychological readiness of militia officers to the activity in extreme situations;

the components of professionally psychological training of militia officers to the activity in extreme situations are analyzed; the analysis of features of the operative-official activity of officers of bodies of internal affairs in extreme situations is carried out; the problems of choice grounds of experimental research methods are investigated; the content of the psychodiagnostic algorithm of determination and prognostication of psychological readiness of officers of bodies of internal affairs to the activity in extreme situations is described.

Key words: psychological readiness, officer of bodies of internal affairs, research methods, professional activity, extreme situations.